

İNGİLTERE'DE KURULAN DARDANEL KOMİSYON'UN ÇANAKKALE SAVAŞI İLE İLGİLİ SORULARINA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN VERDİĞİ CEVAPLAR

THE RESPONSES OF THE OTTOMAN EMPIRE TO THE QUESTIONS OF THE DARDANELLES COMMISSION ESTABLISHED IN ENGLAND ON THE GALLIPOLI CAMPAIGN

Murat KARATAŞ*, Suat Eren ÖZYİĞİT**

Geliş Tarihi/Received:19.12.2020

Kabul Tarihi/Accepted:25.12.2020

KARATAŞ, Murat- ÖZYİĞİT, Suat Eren, (2021), "İngiltere'de Kurulan Dardanel Komisyon'un Çanakkale Savaşı ile İlgili Sorularına Osmanlı İmparatorluğu'nun Verdiği Cevaplar", Belgi Dergisi, S.21, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2021/1, ss. 347-365.

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, 3 Kasım 1914 tarihinde Müttefik kuvvetlerin Seddülbahir'i bombalaması ile açılmıştı. Müttefik kuvvetlerin, Çanakkale Boğazı'nı donanma kuvvetlerine dayalı olarak geçme harekâtlarının sonuncusu olan 18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi de başarısızlıkla sonuçlanınca 25 Nisan 1915 tarihinde bu sefer de amfibi harekâtı 8,5 ay sonra 9 Ocak 1916 tarihinde Gelibolu Yarımadası'nı tahliye etmeleri ile son bulmuştu.

Müttefik devletler açısından tahliye ile sonuçlanan Gelibolu Harekâtı, yoğun propaganda ile "başarılı" olarak yansıtılsa da kamuoyundaki eleştirilerin dillendirilmesini engelleyememişti. Bunun üzerine 1916 tarihli "Özel Komisyonlar Yasası"na dayanarak Çanakkale Cephesi'ndeki başarısızlık nedenlerini araştırmak üzere İngiltere'de "Dardanelles Commission" kurulmuştu. Bu komisyon, Kraliyet Soruşturma Komisyonları'ndan biri idi. 10 kişiden oluşan bu komisyonunun başkanlığına 75 yaşındaki Evelyn Baring atanmıştı; ancak Baring 29 Ocak 1917 tarihinde ölünce komisyonun başkanlığına Yüksek Mahkeme Hâkimi William Pickford getirildi.

Henüz Birinci Dünya Savaşı bitmeden kurulan bu komisyon, tahliye ile neticelenen "Gelibolu Harekâtı"ndaki kayıpların nedenlerini ve sonuçlarını araştıracaktı. Mahkeme gerekli görürse tanık ifadelerine de başvurabilirdi. Bu amaçla 1916 yılı ağustos ayından 1917 yılının eylül ayına kadar 168 tanığın ifadesi mahkemede dinlendi. Çanakkale Komisyonu, 1917 yılının şubat ayında ve aralık ayında iki ayrı rapor yayınlamıştı. Komisyonun kuruluş amacı, büyük oranda Hamilton ile Winston Churchill'in harekâttaki ihmallerini sorgulama hedefine matuf iken ortaya çıkan tablo, Gelibolu Harekâtı'nın İngiltere açısından başarılı olduğu şeklindeki kanaatin ağır basmasına vesile oldu.

Askeri arşiv çalışmaları esnasında rastladığımız bir belge dizini, İngiltere'de kurulan bu komisyonun Osmanlı İmparatorluğu ile de iletişime geçtiğini ortaya çıkardı. Bu makale, İngiltere'de kurulan Çanakkale Komisyon'un Çanakkale Savaşları ile ilgili Osmanlı İmparatorluğu'na neler sorduğunu ve ondan ne cevaplar aldığı ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşı, Çanakkale Komisyonu.

*Doç., Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: muratkrats@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3581-0735>).

**Dr., Öğr., Üyesi, İstinye Üniversitesi, İdari, İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: suat.ozyigit@istinye.edu.tr. (<https://orcid.org/0000-0002-6541-5528>).

Abstract

The Gallipoli Campaign of the First World War was opened via bombing of Seddülbahir by Allied force in 3rd of November 1914. The last naval efforts of the Allied Powers to pass through Dardanelles resulted with failure in 18th March 1918, thus in 25th April 1915 amphibious military operation was initiated and lasted for 8,5 months. In 9th of January 1916 with the retreat of the Allied forces from the peninsula marked the end of the campaign. The retreat and withdrawal of the Allied forced was propagated as a success, the propaganda could not silence the critiques of their public. Thus, based on the "Special Commissions Law" of 1916, "Dardanelles Commission" was established in England to investigate the reasons for failure in Gallipoli Campaign. This commission was one of the Royal Investigation Commissions. Evelyn Baring, 75, was appointed as the chairman of this 10-person commission; however, when Baring died on January 29, 1917, Supreme Court Judge William Pickford was appointed chairman of the commission.

Established before the end of the First World War, this commission would investigate the causes and consequences of the losses in the "Gallipoli Campaign" that resulted in the evacuation. If the court found it necessary, it could have used witness statements. For this purpose, from August 1916 to September 1917, the testimonies of 168 witnesses were heard in court. Çanakkale Commission published two separate reports in February and December 1917. While the purpose of the commission was mostly aimed to question the negligence of Hamilton and Winston Churchill in the operation, the picture that emerged was instrumental in the predominance of the opinion that the Gallipoli Campaign was successful for England.

A document directory we came across during military archive studies revealed that this commission established in England also communicated with the Ottoman Empire. This article discusses what the Dardanelles Commission, established in England, asked the Ottoman Empire about Gallipoli Campaign and what responses it received from it.

Keywords: *Ottoman Empire, England, First World War, Gallipoli Campaign, Dardanelles Commission.*

İngiltere’de Kurulan Dardanel Komisyon’un Çanakkale Savaşı ile İlgili Sorularına Osmanlı İmparatorluğu’nun Verdiği Cevaplar

Giriş

Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi, 3 Kasım 1914 tarihinde Müttefik kuvvetlerin Seddülbahir’i bombalaması ile açılmıştı. Aslında bu bombardıman, Osmanlı İmparatorluğu için Çanakkale’de bir cephe açılacağına en önemli işareti olmuştu¹. Bu tarihten itibaren Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi, Çanakkale bölgesini askerî olarak tahkim etmeye, seferberlik gereği düzenlemeye başlamıştı. Müttefik kuvvetlerin, Çanakkale Boğazı’nı donanma kuvvetlerine dayalı olarak geçme harekâtlarının sonuncusu olan 18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi de başarısızlıkla sonuçlanınca 25 Nisan 1915 tarihinde bu sefer de amfibi harekâta başlamışlardı. Ancak 8,5 ay süren bu harekât da 9 Ocak 1916 tarihinde Gelibolu Yarımadası’nı tahliye etmeleri ile son bulmuştu.

Müttefik devletler açısından tahliye ile sonuçlanan Gelibolu Harekâtı, yoğun propaganda ile “başarılı” olarak yansıtılsa da kamuoyundaki eleştirilerin dillendirilmesini engelleyememişti. Nitekim bu eleştiriler, siyasi olarak hükümetlere ya da bakanlıklara kadar da sıçramıştı.

I. Dardanel Komisyon’un Kuruluşu ve Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı başlarında, savaşın en önemli aktörlerinden olan İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti İstanbul’u düşürerek savaş dışı bırakmayı hedeflemişti. İngiltere’nin müttefikleri olan Fransa’nın da yardımı ile Çanakkale Cephesi’nde başarı sağlayacakları gerek Birinci Balkan Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun almış olduğu ağır yenilgi gerekse İngiliz askeri ve sivil diplomatların raporları ile inandırıcı bir nokta teşkil etmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey’in İngiliz parlamentosuna Birinci Balkan Savaşı’ndan sonra, Temmuz 1913 tarihinde, Türklerin tekrar toparlanmasının imkânsız olduğunu belirtmesi ve müsteşarı Sir Arthur Nicolson’un da Balkan yenilgisinden sonra Türklerin savaş makinesi ve İslam’ın koruyucu prestijlerinin ortadan kalkarak adeta ruhlarını kaybettiğini belirtmesi² ile Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa girse bile kolay bir şekilde teslim olacağı kanısını İngiltere’de uyandırmıştı. Çanakkale cephesinin açılmasının öncülerinden olan Winston S. Churchill savaş öncesinde Türkiye’ye saldırmanın tek yolunun Çanakkale olduğunu ve Gelibolu Yarımadası’nın da Müttefik Yunanistan tarafından işgali ile mümkün olduğunu belirtmektedir³. Birinci Dünya Savaşı başladığında İngiliz donanmasının Güney Amerika’da aldığı ağır darbeler, o zamanın en güçlü donanması olarak adlandırılan İngiliz donanmasının karizmasını kurtarmak ve Donanma Bakanı Winston S. Churchill’in mevkiini muhafazası için bir zafer kazanması gerekmektedir. Bu noktada savaşın en zayıf halkası olarak algılanan Osmanlı İmparatorluğu’na karşı bir donanma zaferi Çanakkale’nin geçilmesi ile mümkün olacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu karşısında alınan Çanakkale ve Kut’ül Amare yenilgileri, Avrupa cephesindeki durumun çıkmaza girmesi İngiltere parlamentosunda ciddi sorunlara yol açmış ve cephelerdeki başarısızlıklarla ilgili açıklamalar talep edilmiştir. Çanakkale Cephesi ile ilgili ilk açıklamalar İngiltere meclisi tarafından Başbakan Herbert Henry Asquith’ten istenmiş fakat 15 Aralık 1915 tarihinde reddedilmiştir. Fakat 11 Mayıs 1916 tarihinde Mezopotamya Cephesi hakkında Başbakan Asquith’in verdiği rapor sözü Dardanel

1 Oglander, Çanakkale’si savunmakla vazifeli Müstahkem Mevki’nin bu tarihten itibaren ciddi bir biçimde tahkimata başladığı; ancak Akdeniz’deki Müttefik donanmasının “altı haftadan fazla âtil kaldığına” dikkat çekmektedir. Bkz. General C.F. Aspinall Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Cilt 1, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 57.

2 David French, *The Origins of the Dardanelles Campaign Reconsidered*, History, Vol. 68, No. 223, (1983), ss-212-213

3 Winston S. Churchill, *The World Crisis*, The MacMillan Company of Canada, New York 1923, s. 533.

Komisyon'un oluşturulmasına vesile olmuştur.⁴ İngiltere başbakanının süregiden bir savaş dâhilinde bu tür bir taviz vermek durumunda kalması, aynı zamanda İrlanda ve asker-alma sorunu noktasında yaşadığı sıkıntıların sonucudur. Bu bağlamda söz konusu her iki cephede olanları ve yenilgilerin nedenlerini araştırmak üzere iki ayrı komisyon kurulmuştu. Özellikle Dardanel Komisyonu, Çanakkale Savaşları sürecinde Donanma Bakanlığı yapan Winston Churchill'in de kendisini aklarak yenilginin şahsına bağlı olmadığını göstermesi açısından önemlidir.⁵ Bu noktada İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı ile beraber oluşturduğu 12 kişilik Savaş Konseyi'nin bir alt komitesi olan, savaş konseyine plan, harekât vb... konularda tavsiyelerde bulunan, Başbakan Asquith, Lord Kitchener ve Winston Churchill'den oluşan üçlünün⁶ Çanakkale Cephesi noktasında sahip oldukları sorumluluk yadsınamaz. 1900'lü yıllarda Avrupa düvel-i muazzamasının en muazzamı olarak sıfatlandırılan İngiltere'nin savaş öncesi raporlarında ciddi bir mukavemet gösteremeyecek olarak nitelendirilen Osmanlı İmparatorluğu karşısında aldığı iki yenilgi bu komisyonların kurulmasını elzem kılmıştır.

Çanakkale Savaşlarını araştıracak olan komisyona başkan olarak Evelyn Baring atanmıştı; fakat Ocak 1917 tarihindeki vefatından sonra başkanlık görevi William Pickford'a verildi. Komisyonun üyeleri arasında İngiltere meclisi üyesi olmayan, Yeni Zelanda hükümet temsilcisi Thomas Mackenzie ve Avusturalya temsilcisi Andrew Fisher bulunmaktaydı. Ayrıca adil bir değerlendirme için kara ve deniz kuvvetlerinden Amiral William May ve Mareşal William Nicholson dâhil edilmişti. Komisyonun diğer üyeleri ise İngiliz parlamentosu avam kamarasından Frederick Cawley, James Clyde, Stephen Gwynn ve Walter Rock olarak atanmıştı. Komisyonun sekreterliğini ise E. Grimwood Mears şövalyelik payesi alabilmek için üstlenen bir avukattı.⁷ Komisyonunda görev alacak üye sayısının öncelikle 6 üyeden oluşması planlanmış; fakat Evelyn Baring'ın 3 Ağustos 1916 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmadan sonra⁹ 10'a çıktığı ve Yeni Zelanda ile Avusturalya temsilcilerinin de üye olarak atandığı görülmektedir. "Special Commissions (Dardanelles and Mesopotamia) Act, 1916" ile 17 Ağustos 1916 tarihinde kralın onayı ile 10 kişiden oluşan komisyonun görevleri; Gelibolu ve Çanakkale Boğazı'ndaki savaşın kökenini, başlangıcını ve idaresini incelemek, bunları incelerken de askerlerin ve donanmanın ekipmanı, asker alma, takviye kuvvetler, cephe, yaralıların durumu ile ilgili araştırma yapmak ve ilgili hükümet organının sorumluluklarını incelemek olarak belirtilmiştir.¹⁰ Söz konusu incelemelerin yapılabilmesi için komisyon 20 oturum yaparak savaş ile ilgili gerekli gördükleri kişilerle mülakatlar yapmıştır.¹¹ Mülakat yapılan kişiler arasında İngiliz hükümetinin İmparatorluk Savunma Komitesi sekreteri Maurice Hankey ön plana çıkmaktadır, çünkü kendisi aynı zamanda İngiltere Savaş Konseyi üyesidir. Hankey kendi hatıratında üzerine düşen görevin hükümeti savunma olduğunu belirtmiştir.¹² Komisyon ayrıca donanma bakanı Winston Churchill, Çanakkale İngiliz kuvvetleri komutanı lan

4 Jenny Macleod, "General Sir Ian Hamilton and the Dardanelles Commission", *War in History*, vol.8, no.4, (2001), s-420-421

5 Jenny Macleod, age, s. 422.

6 Spencer Wilkinson, *Government and the War*, Constable and Company LTD, London 1918, s. 185.

7 Christopher M. Bell, *Churchill and the Dardanelles*, Oxford University Press UK, 2017, s. 224-225.

8 First Earl of Cromer.

9 Konuşmanın tam metni için bkz. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1916/aug/03/special-commissions-dardanelles-and> (erişim tarihi 17.12.2020)

10 *Dardanelles Commission, First Report*: Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published By His Majesty's Stationary Office, London 1917, s. 3.

11 Mülakat yapılan kişilerin listesi için bkz. *The Final Report of the Dardanelles Commission* (Part II-Conduct of Operations,&c) With Appendix of Documents and Maps, Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published by His Majesty Stationary Office, London, 1919, s. 5-7.

12 Jenny Macleod, age, s. 419.

İngiltere’de Kurulan Dardanel Komisyon’un Çanakkale Savaşı ile İlgili Sorularına Osmanlı İmparatorluğu’nun Verdiği Cevaplar

Hamilton ve başbakan Herbert Henry Asquith ile de görüşmeler yapmıştır. 1919 yılında tamamlanan nihai rapora bakıldığı zaman görüşme yapılan kişilerin sayısının çok fazla arttığı görülmektedir. Birinci raporun en göze batan kısmı ise Avusturalya ve Yeni Zelanda temsilcileri; Andrew Fisher ve Thomas Mackenzie raporun son şekli üzerinde mutabık olmadıkları ibaresidir.¹³

Dardanel Komisyonu, Çanakkale Savaşları süresince hükümette ve komuta kademesinde bulunan kişilerin bir bakıma kendilerini aklayabilmeleri için meşru bir zemin hazırlamıştır. Nihai rapordan İngiliz Savaş Konseyi’nin alt komitesi olarak görev yapanlardan Çanakkale komutanı Ian Hamilton ve Winston Churchill üzerinde yoğunlaştığı çıkarımını yapmak mümkündür. Winston Churchill’in bir donanma subayı olmadığından konu üzerindeki görüşlerde Lord Fisher ve ekibi ile mütalaa ederek fikirlerini hükümete sunduğu raporu okuyanların genel kanısı olmuştur¹⁴. Komisyon, kendilerine verilen görevi son derece iyi bir şekilde ifa etmiş, Çanakkale Cephesi’nin açılması kararının alınmasından, savaş sırasındaki posta hizmetlerine kadar etraflı bir inceleme yürütülmüş ve sorumlu kişiler ile mülakatlar yapmıştır. Fakat komisyonun doğal olarak en çok yoğunlaştığı savaşın kaybedilmesine sebep olan hatayı bulmaktı, bundan dolayı cephe komutanı Ian Hamilton’dan savaşın idaresi noktasında detaylı açıklamalar alınmış ve bunlar da belgeler ile desteklenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’na gönderilen 200 sorunun amacının ise komisyon tarafından mülakata alınan kişilerin vermiş ve/veya elde ettikleri Osmanlı savunma istihbaratının doğrulanması, doğrulanmama durumunda ise yenilginin sorumlularının tespiti olarak değerlendirilebilir.

24 Temmuz 1916 tarihinde “Çanakkale’deki savaşta icra edilen harekâtların idaresini soruşturmak üzere” komisyon oluşturulduğu Avam Kamarası’nda resmî olarak ilan edildi. 1916 yılı yaz aylarında çalışmaya başlayan komisyon, çeşitli kurumlar tarafından ve gizlilik derecesi olan resmî belgeleri, yazılı ifade metinlerini inceleyebilecek ve tanık ifadesi dinleyebilecekti.¹⁵ Dardanel Komisyon, ilk raporunu 8 Mart 1917 tarihinde yayınladı. Bu rapor “Dardanelles Commission First Report” ismi ile 14 Ağustos 1914-23 Mart 1915 tarihleri arasında özellikle Çanakkale Harekâtı’ndaki deniz hareketliliklerini ele almaktaydı.¹⁶ 17 Kasım 1919 tarihinde yayınlanan “Dardanelles Commission Final Report” ise 25 Nisan 1915 tarihindeki amfibi harekâtından Gelibolu Yarımadası’nın tahliyesine kadar geçen süre zarfını ele alıyordu.¹⁷

Bu süreçte İngiltere’deki komisyon, Çanakkale Cephesi’nde yaşananlara dair 200’ün üzerinde soru hazırlamıştı ve bu soruların cevaplarını Osmanlı İmparatorluğu’ndan talep etmişti. 1917 yılında Osmanlı Hariciyesi’ne ulaştığı anlaşılan bu talep için özellikle Harbiye

13 *Dardanelles Commission, First Report: Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published By His Majesty’s Stationary Office, London 1917, s. 1.*

14 Spencer Wilkinson, *Government and the War, Constable and Company LTD, London 1918, s. 197.*

15 Yusuf Ali Özkan, “Churchill, Çanakkale Komisyonu’nda Temize Çıkmıştı”, *Anafarta*, Cilt 1, Sayı 1, Çanakkale 2018, ss. 38-41.

16 *Dardanelles Commission, First Report: Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published By His Majesty’s Stationary Office, London 1917.* Yayınlanan birinci raporun gazeteye yansıyan kısmının çevirisi 1917 yılında yapılmıştı. Bkz. Çanakkale Tahkik Heyeti [Dardanelles Commission], Çanakkale Raporu [Çanakkale Harekât-ı Askeriyesi Hakkında Tahkikatta Bulunmak Üzere İngiltere Hükümeti Tarafından Teşkil Edilen Heyetin Hazırlamış Olduğu ve Londra’da Times Gazetesinde Neşrettiği Raporun Tercümesidir], Mütercimi: Hüsamettin, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333. Ayrıca bkz. Emile Vedel,, Çanakkale’de Bahriyelilerimiz, [Mütercimi: Ahmed Lütfullah], Neşre Haz. Ahmet Altıntaş-Zeynep Altıntaş, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi AÇASAM Yayınları, Çanakkale 1997, ss-87-179.

17 *The Final Report of the Dardanelles Commission (Part II-Conduct of Operations,&c) With Appendix of Documents and Maps, Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published by His Majesty Stationary Office, London 1919.*

Nezareti ve Bahriye Nezareti sorumlu kılınmış; ayrıca istihkâmlar konusunda Çanakkale Mevki-i Müstahkem bünyesinde kurulduğu anlaşılan “Çanakkale İnşaat-ı İstihkâmiye Komisyonu”ndan görüş istenmişti. Bu doğrultuda istenilen sorulara cevaplar hazırlanmıştı. Bahsi geçen üç kurum tarafından hazırlanan cevaplar, rapor haline getirilmişti.¹⁸

II. Dardanel Komisyon’un Soruları ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Hazırladığı Cevaplar

Dardanel Komisyon, Çanakkale Boğazı’nın savunma araçlarını soruyordu: Boğaz’a dizilmiş bataryaların konumları, topların cinsleri ve atış mesafeleri, cephane miktarları, mayın hatları ve mayın dökücü gemiler, torpido adetleri, projektörlerin nerelerde olduğu, telgraf hatları ve elektrik tertibatı, 1914 Ağustos’undan itibaren cepheye yapılan takviye miktarı, Osmanlı ve Alman gemilerinin sürati ve menzili, zayıat miktarları, subay ve er sayıları... Harbiye Nezareti, tüm bu sorulara çizelge, kroki ve tablolarla yanıt hazırlamıştır.¹⁹

Dardanel Komisyon, sahil istihkâmatın yapıma tarihlerini, top kundaklarının nasıl yerleştirildiğini, siperlerin ve ara siperlerin ebatlarını, mevkiilerini ve nasıl inşa edildiklerini, harp esnasındaki atışlardan topların ne derece hasara uğradığını sormuştu.²⁰

Harbiye Nezareti, Çanakkale sahil istihkâmatın bir kısmının 1886 yılından önce mevcut olduğunu söyledikten sonra 1886 yılında Kumkale, Orhaniye ve Ertuğrul bataryalarının, daha sonra Anadolu Hamidiye, Çimenlik, Rumeli Mecidiye ve Hamidiye istihkâmatının inşaatına başlanarak 1890 yılında tamamlandığını; 1894 yılında da Dardanos [Hasan Mevsuf] Bataryası’nın²¹ inşa edildiğini belirtmişti. Top kundaklarının [topların geri ve arka rayları] kargir veya beton döşemeden oluştuğunu ifade etmişti. 1898 yılına kadar kurulan tahkimatta kullanılan kargir döşemelerin, meşe ağacından kazık döşeme ile izgara üzerine kum ve kireç ile adi harçlı moloz taşından inşa edilerek üzerlerine kapak taşları döşendiğini; ancak 1889 yılından sonra kurulan tahkimatın beton olarak inşa edildiğini izah etmişti. Beton döşemelerin çimento ve çakıl taşı kullanılarak yapıldığını; özellikle Dardanos [Hasan Mevsuf] bataryası top döşemelerinin çakıl taşı ve portland çimentosuyla inşa edildiğini eklemişti. Ara siperlerin iki top döşemesi arasına inşa edilen cephaneliklerin üzerine toprak doldurmak suretiyle vücuda getirildiğini; cephaneliklerde duvarları kum ve çalı kireci harcıyla tuğla ve moloz taşı kullanarak duvar içerini, kemer ayağına kadar menfezli iki sıra tuğla ile; kemerleri, yaklaşık 1,5 metre tuğladan inşa ederek süzme kireç ve Horasan harcıyla sıvadıklarını söylemişti. Bataryaların mevkiine göre ise bu siperlere 2,5-3,5 metre kadar toprak örtülebildiğini eklemişti. Çanakkale Savaşları esnasında hiçbir top döşemesinin topun geri tepmesi nedeniyle bozulmadığını; tam isabete maruz kalan döşemelerin bile tamamıyla tahrip edilemediğini; gerek kargir gerekse beton olarak inşa edilmiş bütün döşemelerin arızalarda küçük işlemlerle tamir edilip topların faaliyete geçtiklerini ve bombardıman sonrası çöken hiçbir döşeme olmadığını ifade etmişti.²²

18 1918 yılının yaz aylarına tarihlenen ve soru-cevap şeklinde hazırlanmış bu raporların, İngiltere’deki “Dardanel Komisyonu”na iletilip iletilmediği hakkında henüz bir kayıta rastlanmamıştır.

19 Bazı soruların cevapları, birleştirilerek ve tablo yapılarak verilmiştir. Dardanel Komisyon’un 200, 241 ve 249 numaralı soruları için hazırlanan tablo için bkz. Ek 1.

20 *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (Atase) Arşivi*, Birinci Dünya Harbi (BDH) Kataloğu, Klasör Numarası 4669; Dosya Numarası 279, Fihrist Numarası 1-25.

21 Mülazım-ı Evvet Kilitbahırlı Hasan ve Takım Zâbiti Mülazım-ı Sâni Trablusgarlı Mevsuf Efendi’nin 18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi’nde kahramanca şehit olmalarının anısına Dardanos Bataryası’na, Hasan Mevsuf Bataryası isminin verilmesi Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Kumandanlığı tarafından 7 Nisan 1915 tarihinde talep edilmişti. Bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl 38, Sayı 88, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 1989, s. 23.

22 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 279, Fihrist No. 1-25a, 26.

İngiltere’de Kurulan Dardanel Komisyon’un Çanakkale Savaşı ile İlgili Sorularına Osmanlı İmparatorluğu’nun Verdiği Cevaplar

Dardanel Komisyon, 3 Kasım 1914 bombardımanını sormuştu. Bu bombardımanda hangi topların hasara uğradığını, cephanelik ya da herhangi bir deponun tahrip olup olmadığını, oluşan hasarın tamir edilerek tahkim edilip edilmediğini ve insanca zayıyatın ne olduğunu sormuştu.²³

Harbiye Nezareti, 3 Kasım 1914 bombardımanının Anadolu sahilinde hiçbir hasar yapmamışsa da Rumeli sahilinde Seddülbahir bataryasında bir cephaneliğin patlamasına neden olduğunu; bir topun hasara uğradığını, diğer topların ateşleme aksamının arasına toz ve toprak girerek hasara uğramışsa da hemen tamir edilerek harbe hazır bir vaziyete getirildiğini söylemişti. 3 Kasım 1914-18 Şubat 1915 arasında hasarların tamir edildiğini, bazı mevkilere uçak savunma topları yerleştirildiğini; Seddülbahir mezarlığı civarına ise 15 santimetrelilik bir havan bataryası koyulduğunu ifade etmişti. Zayıyat konusunda ise Anadolu sahilindeki bataryalarda insanca hiçbir zayıyat olmadığını; Seddülbahir bataryasında cephaneliğin patlaması nedeniyle 5 zabıt ile 72 askerin şehit olduğunu; 100 kadar askerin de yaralandığını eklemişti.²⁴

Dardanel Komisyon, 19 Şubat 1915 bombardımanında istihkâmlardaki tahribatı ve insanca zayıyatı sormuştu. Harbiye Nezareti, 19 Şubat 1915 bombardımanında Anadolu sahilinden Kumkale bataryasında dört topun savaş dışı kalacak surette hasara uğradığını, Orhaniye’deki sipere bir mermi, Kumkale bataryasındaki sipere bir-iki mermi isabet ettiğini, Rumeli sahilinde bir hasar olmadığını ifade etmiş; bu bombardımanda Anadolu sahilinde Orhaniye bataryasında bir zabıtın (alman) öldüğünü, iki askerin şehit olduğunu ve Rumeli sahilinde bir zabıt ve birkaç askerin şehit olduğunu söylemişti.²⁵

Dardanel Komisyon, 25 Şubat 1915 bombardımanın ne tesir yaptığını, insanca zayıyat miktarını ve bu bombardımanın askerlerin maneviyatı üzerindeki etkisini sormuştu. Harbiye Nezareti, 25 Şubat 1915 bombardımanı sonucu Orhaniye bataryasından topun birisinin kullanılamaz hale geldiğini ve diğer topta da bir hasar olduğunu, Kumkale’de faaliyette bulunan bütün topların kullanılamaz hale geldiğini, Rumeli sahilinde Ertuğrul bataryasındaki her iki topun kullanılamaz hale geldiğini, Seddülbahir bataryasındaki topların da atış yapamayacak surette hasara uğradığını belirtmişti. Kumkale bataryasında 4 askerin şehit olduğunu; Ertuğrul Bataryası’nda 11 askerin şehit ve 5 askerin ağır yaralandığını söylemişti. 25 Şubat 1915 bombardımanının askerlerin maneviyatını sarsmadığını; ancak top ve mühimmatını kaybeden ve bir miktar arkadaşını şehit veren batarya mürettebatının bu zayıattan kaynaklanan bir üzüntü ve keder hissettiğini eklemişti.²⁶

Dardanel Komisyon, 26 Şubat’ta karaya çıkan tahrip müfrezesinin Boğaz’ın girişindeki istihkâmatı tahrip edeceğinin anlaşılıp anlaşılmadığını ve bu istihkâmatın neden tahliye edildiğini sormuştu. Harbiye Nezareti, 26 Şubat’ta topların ve diğer istihkâmatın gemiler tarafından çok yakından tamamıyla harap hale sokulduğunu ve harp dışı bıraktığını belirterek tahrip müfrezesinin çıkıp tahribat yapacağına ihtimal verilmediğini söylemişti. 26 Şubat’ta karaya çıkan tahrip müfrezesinin cephaneliklere patlatıcı koyarak kablolarını ateşlemişse de patlatmadığını ve zaten harp dışı kalan topları tekrar tahrip etmeye çalıştığını ifade etmişti. İstihkâmatın terk edilmesinin tek nedeninin, topların yakın

23 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-38.

24 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-38a. 3 Kasım 1914 tarihindeki bombardımanda verilen zayıyat hakkında ayrıca bkz. bkz. Onur Kuşku, “Savaşın Ayak Sesleri: Seddülbahir 3 Kasım 1914 Bombardımanı”, *Anafarta*, Cilt 2, Sayı 7, Çanakkale 2020, ss. 111-116.

25 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-38a, 39.

26 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-39.

mesafeden gemiler tarafından tamamıyla tahrip edilmiş olmasından kaynaklandığını ilave etmişti.²⁷

Dardanel Komisyon, 5-6 Mart 1915 tarihinde Queen Elizabeth'in attığı aşırma mermilerin nerelere düştüğünü, Queen Elizabeth'e saldıran Türk sahra bataryasının hasara uğrayıp uğramadığını ve 6 Mart 1915'te Queen Elizabeth'e hangi toplar ile nereden ateş edildiğini sormuştu. Harbiye Nezareti, 5-6 Mart 1915'te Queen Elizabeth'in yaptığı indirekt atışta ilk ve ikinci mermilerin Namazgâh'ın güneyindeki sahile yakın denize, diğer atımlarda Mecidiye Bataryası'nın kuzeyine düştüğünü, bir-iki merminin Mecidiye kışlasına isabet ettiğini söylemiş, 5 Mart 1915'te Kabatepe etrafında Queen Elizabeth'e taarruz eden Türk sahra bataryasının o gün gemi ateşiyle hasara uğramadığını ilave etmişti. Queen Elizabeth'e 6 Mart 1915'te hangi toplar ile nereden ateş edildiğini ise şu şekilde yanıtlamıştı:

"Bu tarihte Queen Elizabeth Kabatepe önünden indirekt endahıyla boğaz dâhili istihkâmatını dövüyordu. Maydos açıklarında bulunan Barbaros Zirhlısı ve Muarız Sahili'ne sürülmüş olan 15 santimlik obüs bataryası Queen Elizabeth'e ateş ettiler. Barbaros'un topları 28 santimlik idi. Endirekt usulüyle yapılan endahımızdan bir merminin Queen Elizabeth'e tam isabet eylediği tarassud edilmişti. Bu isabet üzerine dreadnought çekilip gitti."²⁸

Dardanel Komisyon, aşırma atışlarını idare eden Türk gözetleme istasyonlarının nerelerde olduğunu da sormuştu. Harbiye Nezareti, aşırma atışları için Türk gözetleme istasyonlarının Maltepe, Kocaçimen, Kabatepe ve Kilya Limanı'nın kuzeyindeki tepede olduğunu söylemişti.²⁹

Dardanel Komisyon, 18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi'nin zayıatını sormuştu. 18 Mart 1915 tarihindeki boğaz muharebesinin Türk hükümeti ve Türk ahalsinin maneviyatına nasıl tesir ettiğini sormuştu. Türklerin 18 Mart harekâtı günü Birleşik Filo'ya kaç atış isabet ettirdiğini tahmin ettiğini, hangi istihkâmatdaki toplarının kullanılmaz hale geldiğini, atılan mermilerden yüzde kaçının patladığını, patlamayan mermilerin hangi cins topların mermileri olduğunu, patlamamış merminin yumuşak toprağa mı tesadüf ettiğini, 15 pusluk danenin isabeti ve tesirinin 12 pusluk daneden farkının olup olmadığını, 12 pusluk merminin 9,2 pusluk mermiden daha tahripkâr olup olmadığını ve herhangi bir geminin atış etkisinin diğer gemilerden epeyce farklı olup olmadığını öğrenmek istemişti. Günün zayıatı hakkında ise Rumeli sahilinde Hamidiye Bataryası'nda iki adet 35,5 santimlik toplardan birinin bir gün, diğerinin birkaç gün için ve Mecidiye'de bir topun iki saat için harp dışı kaldığını, Hamidiye Kışlası'nın yıkıldığını, Namazgâh Kışlası'nın yandığını, Namazgâh'da 21 santimlik topun tamamen harp dışı kaldığını, Anadolu sahilinde Çimenlik'te bir cephaneliğinin patladığını, Hamidiye'de yalnız bir adet 24/35 santimlik topun harp dışı kaldığını, Dardanos'ta, iki cephaneliğe tam isabet olduğu için cephaneliklerin yıkıldığı, telefon ve sargı yerinin tahrip olduğunu söylemişti. İnsanca zayıat hakkında ise Rumeli sahilinde Mecidiye'de (17) askerin şehit olduğu ve aynı bataryada (1) zabıt ile (50) askerin yaralandığını, Hamidiye bataryasında (2) askerin yaralandığını, Anadolu sahilinde Hamidiye'de (7) şehit (27) yaralı, Dardanos'ta (2) zabıt ile (6) askerin şehit olduğunu, Tenker ve Erenköy civarındaki obüs bataryalarında 5-10 şehit ile birkaç yaralı olduğunu

²⁷ A.g.y.

²⁸ *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-39a. Barbaros Zirhlısı'nın Eceabat açıklarından gün boyu attığı toplam mermi sayısı 21 adetti. Bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi, V. Cilt I. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s. 130.

²⁹ *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-40.

İngiltere’de Kurulan Dardanel Komisyon’un Çanakkale Savaşı ile İlgili Sorularına Osmanlı İmparatorluğu’nun Verdiği Cevaplar

ifade etmişti.18 Mart’ta toplarının hepsinin kullanılmaması gibi bir durumun olmadığı; donanmanın etkili olmasından değil, siperlerden çıkan toz ve toprağın topların ateşleme aksamı arasına girmesinden dolayı ateşe ara verildiğini, yüzde oranı bilinmemekle beraber patlamayan mermilerin olduğu, her cins top mermilerinde patlamayan olduğu gibi en çok 34, 38 santimetrelilik top mermilerinin patlamadığını, patlamayan mermilerin birçoğunun yumuşak toprağa tesadüf ettiğini; ancak sert toprağa tesadüf edip patlamayanların da bulunduğunu, 15 pusluk (38 santimetrelilik) mermilerin tesirinin 12 pusluk mermilerden ve 12 pusluk mermilerin tesirinin de 9,2 pusluk mermilerden fazla olduğunu, İngiliz gemilerinin daha az ve daha isabetli; Fransız gemilerinin ise daha çok ama isabet oranı az olarak atış yaptığını eklemişti.³⁰

Dardanel Komisyon, 27 Nisan 1915 tarihinde Nara’daki geminin batmasının öbür gemilerdeki mürettebatının maneviyatına etki yapıp yapmadığını, bu atışın deniz yolu ile asker nakliyatına etki edip etmediğini ve hareket halinde herhangi bir gemiye isabet olup olmadığını sormuştu. Harbiye Nezareti, Nara’da boş olarak bulunan Üsküdar Vapurunu Saroz’dan yapılan aşirtma atışı ile isabet aldığını ve vapurun battığını³¹; ancak limanda bulunan diğer üç nakliye vapurunun Gelibolu’ya doğru hasarsız biçimde kaçtıklarını, aşirtma atışlar sabit bir balonla idare edildiği için sabit balonun yükseldiği görülür görülmez aşirtma atışa karşı tedbirler alındığını, Kabatepe gözetleme birliklerinin gemilerin sahile yaklaştıkları an haber verdiklerini ve hemen vapurlara hareket emri verilmesi ve uçakların da havalandırılarak sabit balona karşı taarruz etmeleri şeklinde tedbir alındığını, asker nakliyatı çok önemli değilse geceleri yapıldığını; bu nedenle aşirtma atışların çok önemli etkisinin olmadığını belirtmişti. Hareket halinde iken herhangi bir gemiye isabet olmadığını ilave etmişti.³²

Dardanel Komisyon, 26 Nisan 1915 tarihinde gemilerden yapılan ağır top ve şarapnelin Sarıbayır’da tesir yapıp yapmadığını, 28 Nisan 1915 tarihinde Seddülbahir’deki Türk sağ cenahına gece ağır topçu ateşinin tesirinin olup olmadığını, gemi ateşlerinin Türk askerlerine hareket sınırlaması getirip getirmediğini ve gemilerden atılan mermilerle ortaya çıkan yangın hakkında bilgi istiyordu.³³

Harbiye Nezareti, 26 Nisan 1915 tarihinde Sarıbayır’a yapılan gemi ateşlerinin pek müthiş olmakla beraber maddi tesirinin oldukça az olduğunu söylemişti. Arazinin donanma ateşinden korunmak için çok müsait olduğunu ancak Conkbayırı’ndan geçerek Arıburnu’na harbe gönderilen takviye birliklerin bu ateşlerden zarar gördüğünü ve muharebeye girmeden önce bazı zayiata neden olduğu belirtmişti. İlk günlerde donanma bombardımanlarının birliklerin üzerinde manen etkisi olsa da bu tesirin bir müddet sonra kalmadığını ilave etmişti. 25 Nisan 1915 tarihinde Conkbayırı’ndan Arıburnu’na taarruz eden 57. Alay’dan bir bölüğün denizden iyi görülecek surette açılmış olduğundan Düztepe civarındaki bir gemi ateşine maruz kaldığını, bombardıman sonucu bölüğün önemli bir kısmının topraklar altında kaldığını; hatta bölük kumandanının sağır olduğunu aktarmıştı. Gemilerin, birliklerin yanlarına açtıkları ateşlerin yürüyüşü sınırlandırdığını, deniz tarafından görülecek surette birliklerin cephe alamadığını, birliklerin açılma ve yayılmalarda serbest hareket edemediklerini, sahile yan veren Türk siperlerinde hasarlara ve zayiata neden olduğunu ilave etmişti. Gemiler tarafından Türk topçu mevzilerindeki bataryaların sık

30 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-40a, 41.

31 Üsküdar Vapuru, boşaltılmış olarak iskelede beklerken battığı için can kaybı olmamıştır. Bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, II. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s. 88.

32 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-41a.

33 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-42, 42a.

sık bombardımanının, bazı zamanlarda Türk bataryalarının ateşlerini kesmesine neden olduğunu, ancak ciddi maddi tesir vermediğini söylemişti. 1 Nisan 1915 tarihindeki Gelibolu bombardımanında limanda 21 büyük küçük vapur ve birçok yelkenli olduğu halde zayıtın 3 mavnanın yanması, 2 yelkenlinin batması ve Maydos'a sevk edilmek üzere Plevne vapuruna binmekte olan birliklerin üç saat geç nakil olmasından ibaret kaldığını; 20 Haziran 1915 tarihindeki Gelibolu bombardımanında, yine limanda 3 vapur ve birçok küçük deniz aracı bulunduğu halde hiçbir zayıt olmadığını; 3 Ekim 1915 tarihindeki Yalova ve Akbaş bombardımanında ise Türk zayıtının 2 şehit ve 4 yaralıdan ibaret olduğunu ifade etmişti. Bütün nakliyenin geceleri yapılmasına gayret edildiğini; ancak bazen gündüz nakil yaparken ateş edecek geminin kıyıya doğru yaklaşmakta olduğu telefonla haber verilince vapurların iskeleden çabucak ayrılması için fazla kömür yakıldığını, bu nedenle de bombardımanlara karşı bütün tedbirler alındıktan bombardımanların zararının ancak vapurlara fazla kömür yaktırmaktan ibaret kaldığını söylemişti. Gemilerden atılan yangın mermilerinin ise tesirinin fazla olduğu belirtilmişti. 29 Nisan 1915 tarihinde saat 15'te Saroz'dan indirekt ateşe başlanması ile Maydos'un derhal ateş aldığını, kasabada birçok yerde yangınlar çıktığını, evleri hastahane yapılan ve içerisinde 4.000 kadar yaralı bulunan bu şehrin yangınını söndürmek ve yaralıları kurtarmak için Kilitbahir grubunda bulunan bütün istihkâm mürettebatının görevlendirildiğini, tabyalarda bulunan itfaiye aletlerinin Maydos yangınını söndürmeye gönderildiğini belirtmişti. 30 Nisan 1915 Cuma günü öğleden sonra saat 2'de başlanan Çanakkale bombardımanında ise yarım saatte 20 kadar mermi düşerek şehri 6 yerden yaktığını, bu yangında şehrin büyük bölümü ve en imar edilmiş kısımlarının yandığını ifade etmişti. 8 Eylül 1915 tarihinde Akbaş İskeleyi bombardımanında Yörük Vapuru'nda ikinci isabetin ardından yangın çıktığını ve güverte ile kamaraları yandığını; ancak vapurun batmaktan kurtarıldığını söylemişti. Son olarak gemilerden yapılan ateşlerin hiçbir zaman ordunun malzemesi, cephanesi, erzakı ve eşyasında yangın suretiyle zarar vermediğini ilave etmişti.³⁴

Dardanel Komisyon, sabit ve serseri mayın hatları³⁵ ile ilgili de sorular sormuştu. Özellikle serseri mayınların ne zaman, nereden ve nasıl kullanıldığını, bu mayınların akıntının yön ve akış kuvvetinin hesaplanıp hesaplanmadığını, akıntının artmasıyla mayınların geminin çıktığı sudan daha aşağıda kalması ihtimalinin düşünülüp düşünülmediğini, mayın dökmek için hangi gemilerin kullanıldığını, bu gemilerin hangi durumlarda mayın döktüklerini sormuştu. Harbiye Nezareti, Çanakkale Mevki-i Müstahkem tarafından Torpil Müfrezesi Kumandanlığı'na verilen emirde *"Boğaz'a bir taarruz olursa ayrıca emir beklemeksizin, serseri torpiller yüklü olan Karantina İstimbotu'na Yüzbaşı Salim Efendi kontrolünde doğrudan Mesudiye'nin yanına gideceği ve Sarıkule'den verilecek iki kırmızı fener işareti üzerine torpillerin Kepez ile Soğanlıdere arasında akıntıya bırakılacağı"* emrinin verildiğini söylemişti. Karantina İstimbotu'nda 25 adet serseri mayın olduğunu, 14/15 Mart 1915 gecesi Karanlık Liman'a serseri mayınların atıldığını, 7 Mart 1915 gününün akşamı saat 18.30'da mayın motoru tarafından 2'si patlasa 4 serseri mayının Karanfilburnu'ndan atıldığını, yine 4 Mayıs 1915 gününün gecesi Karanfilburnu önünden birkaç serseri mayının denize bırakıldığını aktarmıştı.³⁶ Bu serseri mayınların Boğaz dışına çıkararak İtilaf Donanması'na doğru akıntı ile seyredecekleri için atıldığını ilave etmişti. Akıntının

34 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-42a, 43, 43a.

35 Müttefik kuvvetlerin mayın tarama faaliyetleri için bkz. Piotr NYKIEL, "Çanakkale Boğazında Mayın Tarama Operasyonu (25 Şubat-17 Mart 1915)", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, Sayı 2, Çanakkale 2004, s. 107-115.

36 Serseri mayın denemesi, yirmi üç saat suda kaldıktan sonra hiç su almadığı ve bütün parçalarının faal olduğu anlaşılacak henüz 19 Kasım 1914 tarihinde ilk kez başarı ile tecrübe edilmişti. Nitekim 1914 yılının Aralık ayından itibaren de kullanılmaya başlanmıştı. Bkz. Binbaşı Nazmi Bey, Çanakkale Deniz Savaşları, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2010, s. 37, 84.

İngiltere’de Kurulan Dardanel Komisyon’un Çanakkale Savaşı ile İlgili Sorularına Osmanlı İmparatorluğu’nun Verdiği Cevaplar

artmasıyla sabit mayınların geminin çıktığı sudan daha aşağıda kalması ihtimalinin düşünüldüğünü, bu nedenle sabit mayınların su altında ancak iki buçuk metre derinliğe atıldığını söylemişti. Mayın dökmekte, kuvvetli, seri ve az su çeker mayın atışına elverişli tertibatı olduğu için tercihen Nusret Gemisi’nin kullanıldığını, bunun yanı sıra Samsun, Selanik, İntibah ve Giresun vapurlarının da mayın gemisi olarak faaliyette olduklarını ifade etmişti. Mayın dökmek için daima “beklenmeyecek” zamanların seçilmesine özen gösterildiğini, sisli havalarda, sakın geçmiş veya pek az muharebe olmuş birkaç günün sonunda veya gün battıktan sonra ya da gün doğmadan önceki karanlıkta mayın döküldüğünü söylemişti.³⁷

Dardanel Komisyon, “Irresistable”, “Ocean”, “Bouvet”, “Inflexible” gemileri veya diğerlerinin mayına çarptıklarının anlaşılıp anlaşılmadığını³⁸ soruyordu. Eğer böyle ise bu mayınların ne zaman ve nasıl döküldüklerini öğrenmek istiyordu. Harbiye Nezareti, 18 Mart 915’te batan “Bouvet” zırhlısı ile “Irresistable” zırhlısının Anadolu Hamidiye’sinin atışlarının etkisi ile battığını; fakat aynı günde batan “Ocean” zırhlısının mayına çarptığını söylemişti. Charlemagne sisteminde bir Fransız zırhlısının yine topçu ateşiyle hasar aldığını, “Inflexible” veya diğer sefaının mayına çarptıklarının anlaşılmadığını söylemişti. 18 Mart 915 meydan muharebesinde batırılan gemiler ile ilgili olarak ise şöyle cevap vermişti:

“Bouvet, Irresistable ve Ocean” zırhlılarının sakatlandığı yerlere dökülen torpiller, 14 Mart 915 gecesini tarafımızdan torpil motoruyla Karanlık Liman’a atılan serseri torpiller olsa gerektir. Veyahut 8 Mart 1915’te Nusret Gemisi tarafından sabaha karşı saat 5-6 arasında İtilaf gemilerinin her gün manevra yapmakta oldukları sahaya atılan 26 adet sabit müsademeli torpiller bulunması ihtimali ziyadedir.”³⁹

Dardanel Komisyon, batırılan ve esir edilen denizaltılar ile esir alınan mürettebat hakkında bilgi istiyordu.⁴⁰ Harbiye Nezareti, Çimenlik önünde bir sac mayının üzerine takılarak deniz üstüne çıkan Marriot isimli Fransız denizaltısının 29 Temmuz 1915’te yakalandığını, 32 kişiden ibaret olan mürettebatının esir edildiğini, denizaltı karaya pek yakın olduğundan kablo telleriyle bağlandığını fakat buna rağmen sonradan battığını söylemişti.⁴¹ Esir alınan mürettebattan 6’sının küçük zabıt ve 2’sinin zabıt olduğunu ilave etmişti. Safir denizaltısının günü Köseburnu önünde batırıldığını⁴²; 27 kişilik mürettebattan 13’ünün kurtarılabildiğini, yarı baygın olarak kurtarıldıktan sonra vefat etmiş olan bir elektrikçi küçük zabıtın Çanakkale’deki Katolik papazları marifetiyle ve birkaç saat önce esir edilmiş arkadaşlarının şahitliği ve refakatiyle askeri cenaze merasimi yapılarak Katolik mezarlığına defnedildiğini iletmişti. 30 Ekim 1915’te ise Turkuaz isimli Fransız denizaltısının Akbaş önünde Türk topçuları tarafından yakalandığını, bu denizaltının sağlam olarak ele geçirildiğini, denizaltıya onu yakalamakta tek başına etkili olan Müstecib Onbaşı ismi

37 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-45, 45a.

38 Fransız Askerî Tarihçi Maurice Larcher’e göre Inflexible, serseri mayına çarparak batmıştı. Bkz. Maurice Lacher, Büyük Harbte Türk Harbi Çanakkale Seferi, Çev. Murat Karataş, AÇASAM Yayınları, Çanakkale 2008, s. 47.

39 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-46a.

40 Çanakkale Boğazı’nda İngilizlerin denizaltı faaliyetleri için bkz. Henry John Newbolt, *Submarine and Anti-Submarine*, Longmans, Green, London 1918.

41 Fransız Mariotte denizaltısı, su üstüne çıkmak zorunda kalınca Çimenlik Tabyası önünde görülmüş ve top atışıyla 26 Temmuz 1915 tarihinde batırılmıştı. Bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi, V. Cilt, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s. 470. Mariotte denizaltısının esir mürettebatının ifadeleri hakkında ayrıca bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Çanakkale Muharebelerinin Esirleri, Cilt I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009, s. 208-216.

42 Fransız Sapphire denizaltısı, 15 Ocak 1915 tarihinde mayına çarparak batmıştır. Bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, Ankara 2005, s. 13-14.

verildiğini bildirmişti. 4/5 Eylül gecesi Nara'daki denizaltı ağına E7 isimli bir denizaltının yakalandığı ve 5 Eylül 915 günü sabahında 3 subay ve 25 mürettebatıyla esir alındığını, denizaltının ele geçtiğini ancak kendi mürettebatı tarafından batırıldığını bildirmişti.⁴³

Dardanel Komisyon, gemilerden projektör ve semaforla yapılan işaretlerin sahilde Türk birlikleri tarafından deşifre edilip edilmediğini sormuştu. Harbiye Nezareti, bu şekildeki işaretlerin sahilde görüldüğünü; fakat okunmadığını; ancak bazen gemiler arasındaki telsiz haberleşmelerine sızıldığını söylemişti. İlk ihraç günü olan 25 Nisan 1915 tarihinde iki İngiliz gemisi arasındaki telsiz haberleşmesinde "*Yaralılarımızı geriye alıyorum, devamlı asker çıkarıyorum; 4 toplu batarya bize ateş ediyor, onun durmasını bekliyorum.*" ifadelerinin yakalandığını; 25 Nisan günü yakalanan bir başka telsiz görüşmesinde "*Kabatepe'nin 27. Alay tarafından müdafaa edilmekte olduğunu aldığımız esirlerden öğrendik*" denilmekte olduğunu; 27 Nisan 915'te Safir kruvazörü kaptanının "*İhraç birliklerine acele cephane yetiştiriniz, gemide hiç cephane kalmadı*" ifadelerinin yakalandığını; bunlara ilaveten torpido batması, nakliye vapurundaki yaralıların bir diğer vapura aktarılması gibi telsiz haberleşmelerine de sızıldığını söylemişti.⁴⁴

Dardanel Komisyon, Türk savunma öngörüsünü de merak etmişti. Boğaz'a Şubat ayında yapılan hücumdan önce bu hücum hakkında hiçbir bilginin alınıp alınmadığını, 25 Nisan tarihinden önce Gelibolu'ya asker çıkarılacağına haber alınıp alınmadığını, 25 Nisan'da yapılan ihracın Türk harbiyesinin tahmin ettiği alanlara yapıp yapılmadığı, Saroz Körfezi'ne 6 Ağustos'ta ihraç beklenip beklenmediği ve 25 Nisan'dan sonra Bolayır hattı civarına asker ihracının beklenip beklenmediğini sormuştu. Seddülbahir'de ihraç yapıldığı esnada nakliyeleri ve erzak gemilerini batırmak üzere torpido veya destroyer gönderilmek için bir hazırlığın olup olmadığını sormuştu. Harbiye Nezareti, 1915 yılının Ocak ayının sonlarına doğru Çanakkale Boğazı'nın İngiliz ve Fransız filoları tarafından zorlanacağını haber alındığını söylemişti. 25 Nisan'dan önce karaya asker ihraç edileceğinin ise 1915 yılı Mart ayı sonunda 50.000 Avustralya ve Zelanda askeriyle 30 bin Fransız askerinin General Hamilton kumandasında Mondros'ta toplanmakta olduğu hakkındaki malumat üzerine anlaşıldığını ilave etmişti. Karaya ihraç noktası olarak en uygun yeri, "*Seddülbahir ile Kabatepe'den bekliyorduk*" şeklinde cevaplamıştı.⁴⁵ Anadolu ve Bolayır tarafından asker ihracının da aynı derecede kuvvetle muhtemel olduğunu; ancak ihracın ümit olunan bir yerde yapılmadığını eklemişti. Saroz Körfezi'nde Bolayır hattının her vakit bir ihraç olabileceği düşüncesi ile hazır tutulduğunu, Ağustos ayı başlarında bir ihraç beklediği ve bu ihracın ciddi olarak yapılacağına kesin gözü ile bakıldığını söylemişti. Seddülbahir'de ihraç yapılmakta iken nakliyeleri ve erzak gemilerini batırmak üzere torpido veya destroyer göndermek için bir görüş olmadığını; fakat bu vazifeyi görmek üzere gelecek olan denizaltıların beklendiğini ifade etmişti.⁴⁶

Dardanel Komisyon, 18 Mart'ta veya bunu takiben yapılan yeni bir deniz taarruzunda İtilaf donanması boğazı zorla geçmeyi başarsaydı, savından hareketle "böyle bir muvaffakiyet-i bahriye, efkar-ı umûmiyeyi mü'esser bir surette sarsarak boğazın müdafaa-i umumiyesini iskat eder miydi?" diye sormuştu. Harbiye Nezareti, genel

43 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 279, Fihrist No. 1-2. Ayrıca bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, Ankara 2005, s. 57.

44 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-44,44a.

45 Müttefiklerin amfibi harekâtından önce Türk ordusunun çıkarma beklediği noktalar, arazinin çıkarmaya elverişli sahilleri dikkate alarak belirlenmişti. Bkz. Buğra Terzi, Çanakkale Kara Muharebeleri'nde 26. Alay'ın Rolü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019, s. 123.

46 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-37a, 38.

İngiltere’de Kurulan Dardanel Komisyon’un Çanakkale Savaşı ile İlgili Sorularına Osmanlı İmparatorluğu’nun Verdiği Cevaplar

müdafaa esasını sarsamadığı için 18 Mart hücumunu takiben hemen yapılacak yeni bir donanma taarruzunun başarılı olamayacağını ve askerlerin maneviyatının “pekâlâ” olduğunu söylemişti. Marttan sonra tekrar edilecek bir taarruza ise Boğaz’daki her top ve bataryanın büyük bir manevî kuvvetle katılması için tahkimatın tamamlandığını ilave etmişti. 18 Mart’ta, donanmanın İstanbul önünde görülebileceği ihtimali nedeniyle İstanbul’un çeşitli noktalarına bataryalar yerleştirildiği ve sahil tahkimâtı yapıldığını, donanmanın olağanüstü büyüklüğü hesap edilirse (üç geminin Karanlık liman ve civarında batması ile diğer iki gemin de yaralanıp savaş dışı kalması) 18 Mart’ta büyük zayıt verdirdiği için Türk hükümetinde ve Türk ahalisinde heyecanlı tesir uyandırdığını, özellikle fedakârlıkları neticesinde Boğaz’ı geçirmeyen Türk askerlerinin maneviyatının olağanüstü arttığını iletmişti. 18 Mart boğaz taarruzunun ardından bazı bataryalarda top ve insanca zayıt olmasına, cephane azalmasına rağmen Boğaz’daki etkin mayınlar ile mayın hatlarını koruyan sabit ve sahra bataryalarının sağlam olduğunu söylemişti. Bu nedenlerle “ikinci bir hücum-ı bahriyede hayli müşkülata duçar olacağımız teslim edilmekle beraber suret-i katiyyede muvaffak” olunacağını söyleyerek ikinci bir donanma taarruzunun da, kesin surette başarılı olacağına ihtimal verilmediğini eklemiştir.⁴⁷

SONUÇ

Çanakkale ve Mezopotamya cephelerindeki yenilgilerin nedenlerini arayan İngilizler, kurmuş olduğu komisyonlar ile kendisine özeleştirme yapmış ve bir bakıma, nerede ve kim yanlış yaptı, sorusunun cevabını aramıştır. Komisyonun yapmış olduğu mülakatlar ve incelemeler, özellikle üst düzeydekilerin kendilerini aklamalarına fırsat vermiştir. Francis Bacon’un İngiliz bilim geleneğine hediye etmiş olduğu objektiflik ve tümevarım yöntemlerinin uygulanması; elde edilen bilgilerin doğrulanması ve objektiflik adına Osmanlı İmparatorluğu’na 200’den fazla soru göndermişlerdir.

Talep edilen sorulardan bazıları, muharebe ile ancak dolaylı olarak ilgili olabilecek nitelikte bilgilerdir. Gelibolu Yarımadası’nın 1915 yılındaki tahkimat durumu bir yana bırakılırsa, Çanakkale Boğazı’nın ne zamandan beri tahkim edildiği ve yerleştirilen tabyaların nitelikleri, topların menzil uzunlukları gibi bilgiler de öğrenilmek istenmiştir. Projektörlerden mania ağlarına, elektrik tertibatından telgraf hatlarına, siper ebatlarından gözetleme istasyonlarına, kullanılan mayınların cinsinden alınan esirlere varıncaya kadar istenen bilgiler, muharebe edilmiş bir devletten değil de dost bir devletten talep edilen istihbarî bilgi talebini andıracak niteliktedir. Sorular, özellikle Çanakkale Cephesi’nin, -mayın, denizaltı ve denizüstü unsurlarına- deniz harekâtına yöneliktir. Olay bazında ve tarih bazında bilgiler istenmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun istihbarat çalışmalarına dair yöneltilen sorular oldukça dikkat çekicidir. 25 Nisan 1915 tarihinden önce Osmanlı Harbiyesi’nin çıkarma noktalarını bilip bilmediği, gemiler arasındaki haberleşmeyi sağlayan telgraf şifrelerinin çözülüp çözülmediği tarzında sorular vardır. Osmanlı askerinin motivasyon durumuna dair yöneltilen sorular da oldukça dikkat çekicidir. Özellikle gemi ateşlerinin, manevî açıdan Osmanlı askeri üzerindeki etkisi sorulmuştur. Ya da herhangi bir tahribatın, Osmanlı askerinin maneviyatına ne gibi tesir ettiği merak edilmiştir. Soruların niteliği ve ayrıntıya dair olması, sorular hazırlanırken mutlaka muharebede bulunmuş kimselerin desteğinin alındığı izlenimini doğurmaktadır.

Dardanel Komisyon’un istediği bilgilerin niteliği, kısa ve net cevaplarla karşılanabilecek kadar basit değildir. Osmanlı İmparatorluğu, oldukça titizlikle ve ayrıntılı olarak bu soruları yanıtlamıştır. Soruların içtenlikle yanıtlandığı görülmektedir. Öyle ki, Çanakkale

47 *Atase Arşivi*, BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-35a, 36.

Boğazi’nda her türlü engeli açık hedef olarak yok etme niteliğinde olan serseri mayınların Osmanlı İmparatorluğu tarafından kullanıldığı dahi belirtilmektedir. Kesin bilinmeyen, ancak ihtimali kuvvetli olan bilgiler de değerlendirilmiştir. Örneğin 18 Mart 1915 tarihinde Müttefik donanmanın batırılan gemilerinin serseri mayınlar tarafından ya da Nusret Mayın Gemisi’nin döktüğü mayınlara çarparak batmış olabileceği söylenmiştir. Aynı gün batan Bouvet ve Irresistable zırhlısının Anadolu Hamidiye’den atılan toplarla battığı ifade edilmiştir. Savaş sırasındaki öngörülerden de söz etmiştir. 25 Nisan 1915 tarihinde yapılan amfibi harekâta çıkarma yapılan bölgelerin, beklenen noktalar olmadığını belirtmiştir. İstihbarat bilgisi hakkında da örnekler verilerek İngiliz telgrafına sızıldığı, haberleşmenin öğrenildiği aktarılmıştır. Bu yanıtlar, resmî nitelikleri dolayısıyla “Çanakkale Muharebesi Tarihi”ne vesika oluşturacak niteliktedir.

KAYNAKÇA

I. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd (ATASE) Başkanlığı Arşivi

- BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-34.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-35a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-36.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-37a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-38.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-38a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-39.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-39a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-40.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-40a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-41.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-41a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-42.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-42a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-43.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-43a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-44.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-44a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-45.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-45a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 276, Fihrist No. 1-46a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 279, Fihrist No. 1-1.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 279, Fihrist No. 1-2.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 279, Fihrist No. 1-24.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 279, Fihrist No. 1-25.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 279, Fihrist No. 1-25a.
BDH Kataloğu, Klasör No. 4669; Dosya No. 279, Fihrist No. 1-26.

II. Araştırma İnceleme Eserler

A- Kitaplar

Bell, Christopher M., *Churchill and the Dardanelles*, Oxford University Press UK, 2017.

İngiltere’de Kurulan Dardanel Komisyon’un Çanakkale Savaşı ile İlgili Sorularına Osmanlı İmparatorluğu’nun Verdiği Cevaplar

Binbaşı Nazmi Bey, Çanakkale Deniz Savaşları, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2010.
Churchill, Winston S., *The World Crisis*, The MacMillan Company of Canada, New York 1923.

Çanakkale Tahkik Heyeti [Dardanelles Commission], Çanakkale Raporu [Çanakkale Harekât-ı Askeriyesi Hakkında Tahkikatta Bulunmak Üzere İngiltere Hükümeti Tarafından Teşkil Edilen Heyetin Hazırlamış Olduğu ve Londra’da Times Gazetesinde Neşrettiği Raporun Tercümesidir], Mütercimi: Hüsamettin, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.

Dardanelles Commission, First Report: Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published By His Majesty’s Stationary Office, London 1917.

Emile Vedel,, Çanakkale’de Bahriyelilerimiz, [Mütercimi: Ahmed Lütfullah], Neşre Haz. Ahmet Altıntaş-Zeynep Altıntaş, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi AÇASAM Yayınları, Çanakkale 1997.

Lacher, Maurice, *Büyük Harbte Türk Harbi Çanakkale Seferi*, Çev. Murat Karataş, AÇASAM Yayınları, Çanakkale 2008.

Newbolt, Henry John, *Submarine and Anti-Submarine*, Longmans, Green, London 1918.

Oglander, General C.F., Aspinall *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Cilt 1, Arma Yayınları, İstanbul, 2005.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, Ankara 2005.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, Ankara 2005.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi, V. Cilt I. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi, V. Cilt, II. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi, V. Cilt, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Çanakkale Muharebelerinin Esirleri, Cilt I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.

The Final Report of the Dardanelles Commission (Part II-Conduct of Operations,&c) With Appendix of Documents and Maps, Presented to Parliament by Command of His Majesty, Published by His Majesty Stationary Office, London 1919.

Wilkinson, Spencer, *Government and the War*, Constable and Company LTD, London 1918.

B- Makaleler

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl 38, Sayı 88, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 1989, s. 23.

French, David, “The Origins of the Dardanelles Campaign Reconsidered”, *History*, Vol. 68, No. 223, (1983), ss. 210-224.

Kuşku, Onur, “Savaşın Ayak Sesleri: Seddülbahir 3 Kasım 1914 Bombardımanı”, *Anafarta*, Cilt 2, Sayı 7, Çanakkale 2020, ss. 111-116.

Macleod, Jenny, “General Sir Ian Hamilton and the Dardanelles Commission”, *War in History*, vol.8, no.4, (2001), s. 418-441.

NYKIEL, Piotr, “Çanakkale Boğazında Mayın Tarama Operasyonu (25 Şubat-17 Mart 1915)”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı 2, Çanakkale 2004, s. 107-115.

Özkan, Yusuf Ali, “Churchill, Çanakkale Komisyonu’nda Temize Çıkmıştı”, *Anafarta*, Cilt 1, Sayı 1, Çanakkale 2018, ss. 38-41.

C- Tezler

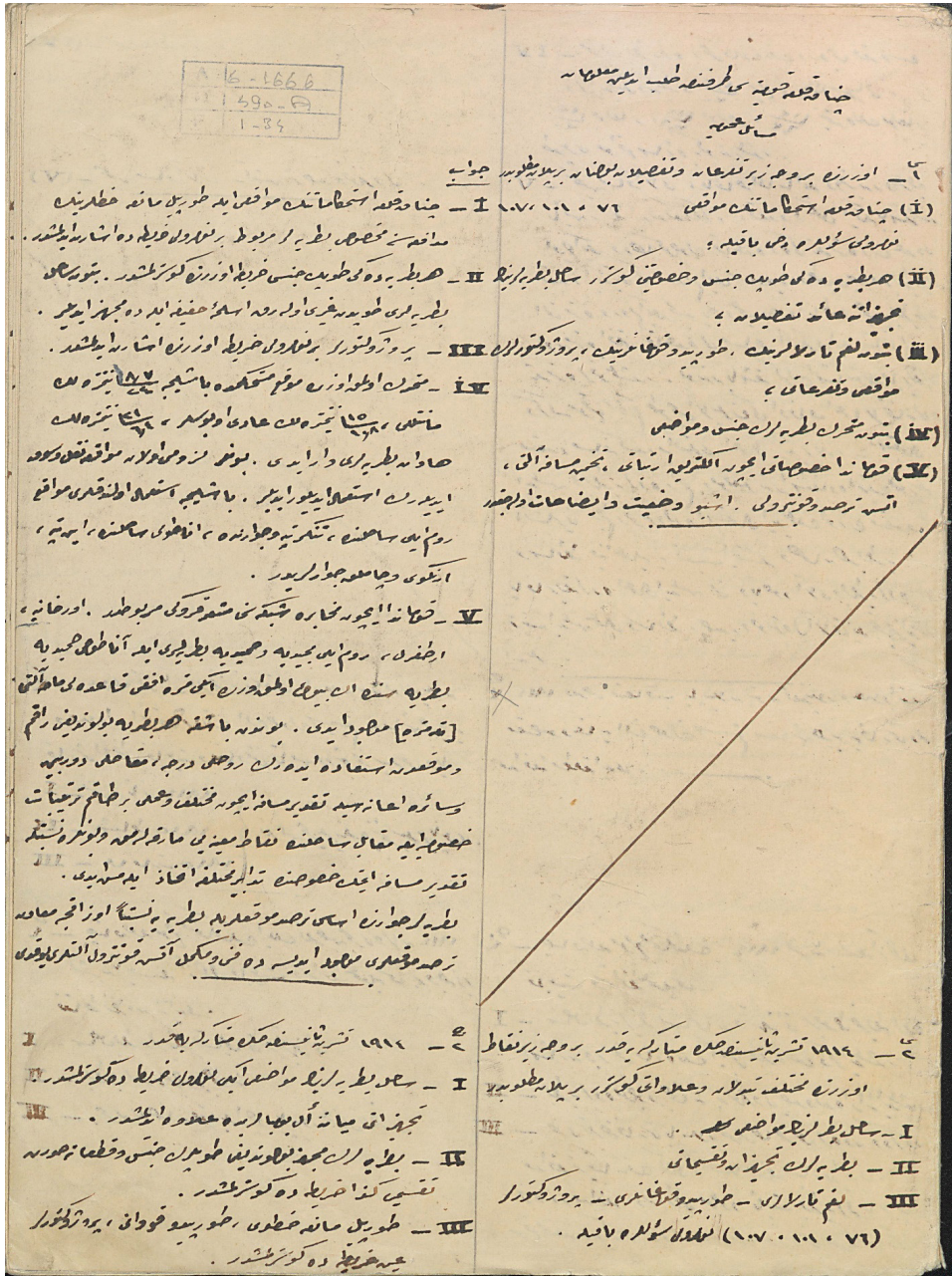
Terzi, Buğra, Çanakkale Kara Muharebeleri’nde 26. Alay’ın Rolü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019.

D- Dijital Kaynaklar

<https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1916/aug/03/special-commissions-dardanelles-and> (erişim tarihi 17.12.2020)

Ek 1: Dardanel Komisyon'un Soruları İçin Hazırlanan Cevapların İlk Sayfası

Kaynak: Atase Arşivi, BDH-Klasör Nu-4669 Dosya Nu-276 Fihrist Nu-1-34.

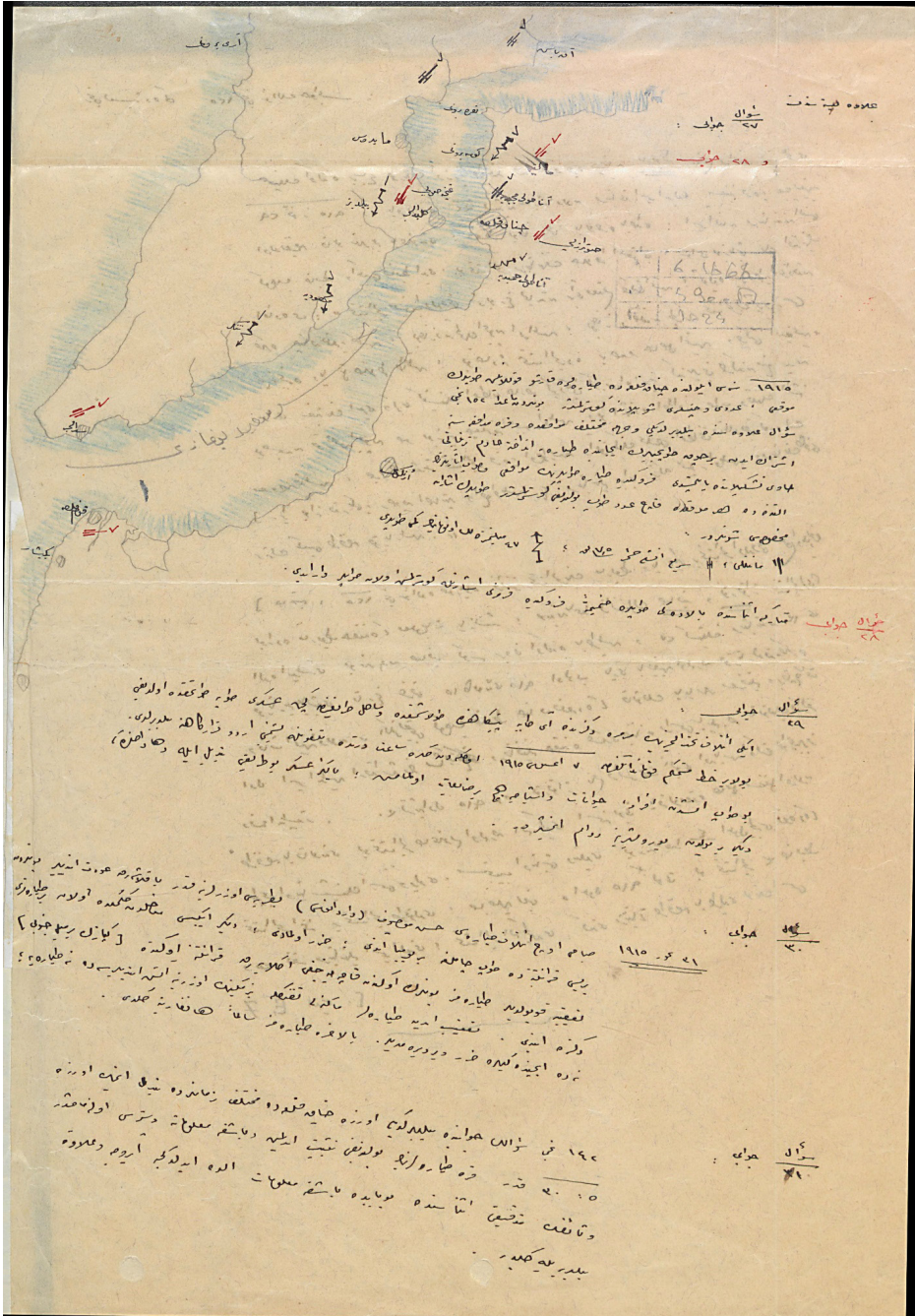
Ek 2: Dardanel Komisyon'un 200, 241 Ve 249 Numaralı Soruları İçin Tablo Hazırlanarak Verilen Cevap

Sıra No	Soru No	Soru İçeriği	Cevap İçeriği
1	200	...	...
2	241	...	...
3	249	...	...
4	...	...	...
5	...	...	...
6	...	...	...
7	...	...	...
8	...	...	...
9	...	...	...
10	...	...	...
11	...	...	...
12	...	...	...
13	...	...	...
14	...	...	...
15	...	...	...
16	...	...	...
17	...	...	...
18	...	...	...
19	...	...	...
20	...	...	...
21	...	...	...
22	...	...	...
23	...	...	...
24	...	...	...
25	...	...	...
26	...	...	...
27	...	...	...
28	...	...	...
29	...	...	...
30	...	...	...
31	...	...	...
32	...	...	...
33	...	...	...
34	...	...	...
35	...	...	...
36	...	...	...
37	...	...	...
38	...	...	...
39	...	...	...
40	...	...	...
41	...	...	...
42	...	...	...
43	...	...	...
44	...	...	...
45	...	...	...
46	...	...	...
47	...	...	...
48	...	...	...
49	...	...	...
50	...	...	...
51	...	...	...
52	...	...	...
53	...	...	...
54	...	...	...
55	...	...	...
56	...	...	...
57	...	...	...
58	...	...	...
59	...	...	...
60	...	...	...
61	...	...	...
62	...	...	...
63	...	...	...
64	...	...	...
65	...	...	...
66	...	...	...
67	...	...	...
68	...	...	...
69	...	...	...
70	...	...	...
71	...	...	...
72	...	...	...
73	...	...	...
74	...	...	...
75	...	...	...
76	...	...	...
77	...	...	...
78	...	...	...
79	...	...	...
80	...	...	...
81	...	...	...
82	...	...	...
83	...	...	...
84	...	...	...
85	...	...	...
86	...	...	...
87	...	...	...
88	...	...	...
89	...	...	...
90	...	...	...
91	...	...	...
92	...	...	...
93	...	...	...
94	...	...	...
95	...	...	...
96	...	...	...
97	...	...	...
98	...	...	...
99	...	...	...
100	...	...	...

Kaynak: Atase Arşivi, BDH-Klasör Nu-4669 Dosya Nu-279 Fihrist Nu-1-1.

Müttefik Devletlerin Türkiye'yi II. Dünya Savaşına Dahil Etme Girişimleri ve İnönü Churchill Görüşmesi

Ek 3: Dardanel Komisyon'un 27. Numaralı Sorusuna Kroki Hazırlanarak Verilen Cevap

Kaynak: Atase Arşivi, BDH-Klasör Nu-4669 Dosya Nu-279 Fihrist Nu-1-24.